

Ks. Roman Krawczyk

ORCID: 0000-0001-8376-0520

UPH – Siedlce

Diaspory żydowskie w dziejach starożytnego Izraela (721 rok przed Chr. – 70 rok po Chr.)

Słowa kluczowe: diaspory żydowskie: Asyria, Babilon, Egipt, Rzym

Keywords: Jewish diasporas: Assyria, Babylon, Egypt, Rome

1. Diaspora – wprowadzenie w problematykę

Termin „diaspora”¹ w najogólniejszym znaczeniu określa rozproszenie jakiejś narodowości wśród innej albo wyznawców jakiejś religii wśród innych. Obejmuje on zarówno ludzi, jak i terytorium, na którym żyją. W węższym znaczeniu odnosi się do rozproszenia konkretnej grupy narodowej – zwykle odnosi się do Żydów mieszkających poza Palestyną, w krajach Azji, Afryki i Europy.

Odróżnia się diasporę przymusową, będącą wynikiem deportacji ludności żydowskiej przez Asyryjczyków i Babilończyków, od diaspory dobrowolnej, podyktowanej przeludnieniem we własnym kraju i dogodnymi warunkami osiedlania się w wielu innych państwach. W literaturze termin ten występuje w tym właśnie węższym znaczeniu, oznaczając Izraelitów, którzy przebywali wśród obcych dobrowolnie, ceniąc sobie „w pewnych okresach i okolicznościach pobyt na obczyźnie bardziej niż w swojej ziemi”².

Niektórzy z uchodźców z czasem asymilowali się wśród innych narodów społecznie i politycznie, czasem też religijnie, inni natomiast zachowali, a na-

¹ H. Langkammer, *Diaspora*, w: *Encyklopedia katolicka* [dalej: EK], t. III, Lublin 1979, s. 1294; R. Krawczyk, *Historia starożytnego Izraela. Wybrane zagadnienia*, Siedlce 2008, s. 79–81.

² G. Ricciotti, *Dzieje Izraela*, tłum. Cz. Jakubiec, Warszawa 1956, s. 590.

wet wzmocnili swoją tożsamość narodową i religijną. Dla zachowania jej ważne były kontakty pomiędzy poszczególnymi grupami diaspory, które budowały poczucie przynależności do jednej wspólnoty narodowej i religijnej. Charakterystyczne było odrzucanie obcych kultów i trwanie przy monoteizmie, co niejednokrotnie narażało Żydów na prześladowanie. Nie było jednak dla nich w tym względzie żadnych kompromisów; jakiegokolwiek próby uznania istnienia innych bogów były dla nich obrazą jedyne, prawdziwego Boga.

Zachowaniu narodowej i religijnej tożsamości służyło przestrzeganie zakazu małżeństw mieszanych; odstępstwa od tej zasady były niezwykle rzadkie. Kwestią podstawową była edukacja dzieci, a w jej ramach zaznajamianie ich z tradycją przodków. Dokonywało się to w rodzinie, z okazji takich świąt, jak szabat czy Pascha. Znaczenie trudne do przecenienia miały tu również kontakty z Jerozolimą i świątynią jerozolimską. Wyrażało się to w ofiarach na rzecz kultu świątynnego, a przede wszystkim w pielgrzymowaniu do Przybytku w okresie głównych świąt³. Podtrzymywało to nadzieję na powrót z wygnania do ziemi przodków.

Sytuacja Izraelitów w diasporach była bardzo zróżnicowana – od ostrego prześladowania do względnej kulturalnej i politycznej niezależności. Wiadomo, że niektórzy osiągnęli na obczyźnie taki status czy stan posiadania, że woleli pozostać tam nawet wtedy, gdy mogli wrócić do kraju. Pomimo edyktów wolnościowych ogłoszonych przez perskich władców Cyrusa i Dariusza I nie wszyscy Żydzi powrócili z wygnania do Izraela.

Aby dokładnie ująć wszystkie aspekty problematyki żydowskiej diaspory, przedstawimy kolejno poszczególne ośrodki: diasporę asyryjską, babilońską, egipską oraz diasporę w Rzymie.

2. Diaspory żydowskie – aspekt historyczny, religijny i antropologiczny

2.1. Diaspora asyryjska

Asyria⁴, państwo w północnej Mezopotamii, była jedną z głównych potęg starożytnego Wschodu, rozciągała się od Egiptu aż po Zatokę Perską. Nic dziwnego więc, że panując nad tak rozległymi obszarami, władcy asyryjscy tytułowali siebie „panami czterech stron świata”⁵. Asyryjczycy podbijali kolej-

³ J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr. – 70 r. po Chr.*, Kraków 2011, s. 391.

⁴ M. Filipiak, *Asyria*, w: EK, t. I, Lublin 1973, s. 1018–1019.

⁵ R. Krawczyk, *Asyryjska diaspora Izraelitów*, w: *Człowiek i kosmos*, red. E. Jarmoch, A.W. Świderski, Drohiczyń 2009, s. 41.

no inne państwa (Syria, Fenicja), w końcu także państwo izraelskie. Salmanassar V w czasie trzech lat oblężenia próbował zdobyć Samarię, stolicę państwa izraelskiego, co mu się udało w roku 722 przed Chr. Podczas oblężenia władca zmarł w tajemniczych okolicznościach (2 Krl 17, 1–6; 18, 9–12), a miasto zdobył jego następca Sargon II.

Od roku 722 przed Chr. zaczyna się okres asyryjskiej diaspory Izraelitów. Autor biblijny tak przedstawia przyczynę upadku państwa: „Stało się tak, bo Izraelici zgrzeszyli swemu Bogu Jahwe, który ich wyprowadził z Egiptu (...). Cztili bogów obcych i naśladowali zwyczaje ludów, które Jahwe wypędził przed Izraelitami” (2 Krl 17, 7–8).

W literaturze przedmiotu spotyka się różne liczby uprowadzonych do niewoli – zwykle wymienia się liczbę 200 tys. Trzeba jednak pamiętać, że nie cała ludność państwa izraelskiego została uprowadzona. Część zbiegła na południe, chroniąc się głównie w stolicy państwa judzkiego w Jerozolimie. Początkowo nie obyło się bez napięć między Samarytanami a Judejczykami. Jednak sytuacja zagrożenia sprawiała, że obie grupy ludności, miejscowa i napływowa, musiały się pogodzić i zintegrować. Świadczy o tym tekst proroka Ezechiela, w którym Jerozolima i Samaria są przedstawiane jako „siostry” (Ez 16, 61).

Mimo deportacji znacznej części ludności Samarii pewna liczba Izraelitów pozostała jednak w kraju. Urowadzono przede wszystkim mieszkańców stolicy, natomiast trzeba pamiętać, że większość ludności mieszkała poza nią. Asyryjczycy wprowadzili na zajęтым terytorium nowy podział administracyjny na trzy prowincje ze stolicami w Gilead, Megiddo i Dor.

Politykę Salmanassara V kontynuował jego syn Sargon II (722–705). Za jego rządów miała miejsce druga deportacja Żydów. Celem polityki władców asyryjskich nie była bowiem eksterminacja ludności podbitych terenów, lecz wykorzystanie jej w realizacji swoich planów gospodarczych i politycznych. Świadczy o tym m.in. fakt, że na wyludnione w wyniku deportacji tereny Asyryjczycy sprowadzali ludność z innych krajów. Informuje o tym autor biblijny: „Król Asyrii nakazał przyjść ludziom z Babilonu, z Kutu, z Awwa, z Chamat, z Sefarwaim i osiedlił ich w miastach Samarii zamiast Izraelitów. Wzięli oni w posiadanie Samarię i osiedlili się w jej miejscowościach” (2 Krl 17, 24). Ludność napływowa dała początek zniechęconym później przez Żydów Samarytanom⁶. Deportacje różnych grup narodowościowych zapewniały Asyryjczykom utrzymanie stabilności politycznej na podbitych terenach. Konflikty

⁶ J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 302; W. Chrostowski, *Przymusowe przesiedlenie ludności mezopotamskiej do Palestyny w kontekście polityki deportacyjnej Asyrii*, w: tenże, *Przybliżyło się Królestwo Boże*, Warszawa 2008, s. 106–125.

między obcymi sobie grupami ludności uniemożliwiały bowiem zorganizowanie znaczącego buntu przeciw państwu.

Trudno dokładnie opisać warunki, w jakich znaleźli się uprowadzeni Izraelici. Wiadomo, że władcy asyryjscy stosowali w swoich rządach okrucieństwo i przemoc, ale miały one charakter raczej polityczny niż demograficzny. Krwawo tłumili wszelkie bunty, ale ogółowi ludności pozostawiali dużo swobody, ponieważ korzystali z jej usług. Widać to szczególnie po cechach demograficznych uprowadzanych.

Asyryjczycy do deportacji wybierali ludzi sobie przydatnych: młodych mężczyzn i młode kobiety zdolnych do pracy, rzemieślników, a także członków elity kulturowej, politycznej i religijnej. Tego rodzaju grupy społeczne były nie tylko przydatne dla gospodarki Asyrii, ale również łatwiej i szybciej adaptowały się do nowych warunków. To z kolei cementowało jedność imperium, a także zapobiegało próbom powrotu uprowadzonych do dawnej ojczyzny⁷.

Potwierdza to przykład uprowadzonych Izraelitów. Nie tylko nie utracili oni swej tożsamości narodowej, ale przyswajali sobie zdobycze cywilizacyjne Asyrii. Pobyt na obczyźnie sprawił też, że umacniała się izraelska świadomość narodowa i religijna, a oddalenie od ojczyzny wzmacniało więzi solidarności między poszczególnymi grupami wygnańców⁸.

Część z nich uległa oczywiście asymilacji do warunków społecznych i gospodarczych kraju, w którym przebywali. Jest więc zrozumiałe, że w Biblii nie znajdujemy wiele wzmianek o powrotach Izraelitów do Samarii. Utrudniał je też fakt, że Samaria została już zasiedlona obcymi. Jednak późniejsze teksty prorockie zapowiadające przyszłe odrodzenie narodu izraelskiego wymieniają obok „domu Judy” także „dom Izraela”. Pisze prorok Jeremiasz: „W owych dniach dom Judy połączy się z domem Izraela i powrócą razem z ziemi północnej do ziemi, którą dałem w dziedzictwo waszym przodkom” (Jr 3, 18; zob. też Jr 50, 33). Świadczy to, że ludność izraelska, a przynajmniej znaczna jej część, nie utraciła swej tożsamości. Najdobitniej dowodzą tego dzieje tego narodu w późniejszych wiekach: Żydzi przeżyli najgorsze udręczenia – ale przetrwali. „I tak jak byliście, narodzie judzki i narodzie izraelski, przekleństwem wśród narodów, tak gdy was wybawi, będziecie błogosławieństwem. Nie lękajcie się, niech wasze ręce nabiorą siły” (Za 8, 13).

⁷ R. Krawczyk, *Historia starożytnego Izraela*, dz. cyt., s. 64.

⁸ G. Roux, *Mezopotamia*, tłum. B. Kowalska, J. Kozłowska, Warszawa 1998, s. 280–303; W. Chrostowski, *Asyryjska diaspora Izraelitów – wyzwania i perspektywy badawcze*, w: tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Warszawa 2003, s. 24.

2.2. Diaspora babilońska⁹

Po upadku królestwa izraelskiego w roku 722 istniało jeszcze przez pewien czas królestwo judzkie. Kres jego istnieniu położył babiloński władca Nabuchodonozor w roku 586 przed Chr. Przyczyniły się do tego niewątpliwie imperialne ambicje władców babilońskich, w tym szczególnie właśnie Nabuchodonozora. Ale przyczyn należy szukać także w samym państwie judzkim. Król Jozjasz prowadził niefortunną dla państwa politykę. Wdał się w zbrojny konflikt z Egiptem zakończony klęską w bitwie pod Megiddo (609), w której poniósł śmierć. Po nim przez trzy miesiące rządy sprawował jego syn Joachaz, a następnie jego brat Joakin. Po śmierci Joakina Nabuchodonozor królem ustanowił jego syna o imieniu Mattatiasz, który w tekstach biblijnych nosi imię Sedecjasz (2 Krl 24, 17). Za radą swoich dworzan zbuntował się on jednak przeciw Babilonii, co ostatecznie doprowadziło do interwencji zbrojnej Babilończyków. Jerozolima została zdobyta, świątynia zburzona, Sedecjasz próbował ratować się ucieczką wraz z najbliższymi, lecz bezskutecznie. Został pochwycony, oślepiony i wtrącony do więzienia w Babilonie (2 Krl 25, 7), a jego synowie straceni w obecności ojca. Jak informuje autor biblijny, dowódca wojsk babilońskich „Spalił świątynię Pańską, pałac królewski i wszystkie domy Jerozolimy – wszystkie wielkie domy spalił ogniem (...). Resztę zaś ludu, która pozostała w mieście, zbiegów, którzy przeszli do króla babilońskiego, oraz resztę tłumu Nebuzaradan, dowódca straży przybocznej, przesiedlił na wygnanie” (2 Krl 25, 9–11). W ten sposób, upadkiem Sedecjasza i zburzeniem Jerozolimy, rozpoczęła się w roku 586 przed Chr. niewola babilońska. Pozostawiona w kraju najuboższa ludność została zobowiązana do płacenia haraczu najeźdźcy. Na polecenie władcy babilońskiego prorok Jeremiasz nie został uprowadzony wraz z ludnością (Jr 29, 1–20). W słowach skierowanych do wygnańców wzywał ich, by trwali przy wierze ojców i nie tracili nadziei, bo na pewno wrócą do ojczyzny. „Gdy dla Babilonu upłynie lat siedemdziesiąt, nawiedzę was i wypełnię na was swoją pomyślną zapowiedź, by was znów przyprowadzić na to miejsce (...) i odwrócę wasz los, zgromadzę spośród wszystkich narodów i z wszystkich miejsc, po których was rozproszyłem – wyrocznia Pana – i przyprowadzę was do miejsca, skąd was wygnałem” (Jr 29, 10.14).

Władzę nad ludnością pozostawioną w kraju sprawował mianowany przez Nabuchodonozora Godoliasz, lecz został on wkrótce zamordowany przez członka stronnictwa antybabilońskiego.

⁹ T. Jelonek, *Niewola babilońska*, „Polonia Sacra” 4 (2000), nr 7, s. 135–164; R. Krawczyk, *Niewola babilońska. Tożsamość narodowa i religijna Izraelitów w niewoli babilońskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 76 (2007), nr 11, s. 436–443.

Pozostał w kraju Jeremiasz, natomiast uprowadzony został prorok Ezechiel. Stał się on sumieniem wygnańców: z jednej strony głosił, że niewola jest karą za grzechy, ale z drugiej – że po odbyciu należytej kary się skończy i pozostali przy życiu powrócą do ojczyzny. Oto obietnica Jahwe: „Powiodę was do kraju waszego i poznacie, że Ja, Jahwe, to powiedziałem i wykonałem” (Ez 37, 14)¹⁰.

Podobne słowa pociechy głosił w Babilonii prorok Daniel, deportowany tam przez Nebukadnezara II. Daniel znalazł się na dworze królewskim i piastował wysokie urzędy dworskie. Jego postać związana jest jednak z licznymi nieścisłościami i niekonsekwencjami historycznymi¹¹. Drugi prorok piszący z perspektywy niewoli babilońskiej to Deutero-Izajasz, autor drugiej części Księgi proroka Izajasza (40–55). Groźby i wezwania do nawrócenia ustępują u niego miejsca słowom pociechy i otuchy (Iz 40, 1–14)¹². „Pocieszcie mój lud – mówi wasz Bóg. Przemawiajcie do serca Jeruzalem i wołajcie do niego, że czas jego służby się skończył, że nieprawość jego odpokutowana, bo odebrało z ręki Jahwe karę w dwójnasób za wszystkie swoje grzechy” (Iz 40, 1–2). Deutero-Izajasz kreśli obraz Boga jako jedyne (Iz 45, 5–6), absolutnie transcendentalnego, jako stwórcę całego świata, także Izraela. Jahwe jest Zbawcą i Odkupicielem swego narodu (Iz 44, 22; 52, 3–5). Istotne w nauczaniu Deutero-Izajasza jest podkreślanie, że zbawcze działanie Boga ma wymiar ogólnoswiatowy – Jahwe będzie miał czcicieli na całej ziemi (Iz 45, 6–7; 55, 5).

Wróćmy do uprowadzonych do niewoli Izraelitów. Władze traktowały ich jako robotników zatrudnianych do różnego rodzaju robót publicznych, ale nie byli uważani za niewolników. Sytuacja zmieniała się za poszczególnych władców państwa. Całkowita zmiana nastąpiła wraz z upadkiem państwa babilońskiego i objęciem władzy przez Persów, szczególnie przez króla Cyrusa¹³. Nie tylko zagwarantował on Izraelitom wolność religijną, ale wydał dekret, na mocy którego mogli wracać do ojczyzny (538 przed Chr.) i podjąć dzieło odbudowy świątyni w Jerozolimie (2 Krl 36, 22; Ezd 1, 2–4; 6, 3–5). Dekret zawierał decyzję, że wydatki na odbudowę świątyni zostaną pokryte ze skarbca królewskiego. Stąd Deutero-Izajasz traktuje perskiego króla jako nieświadomego wykonawcę woli Jahwe (Iz 45, 1–7). Podobną politykę Cyrus prowadził także wobec innych podbitych ludów – nie tylko nie stosował represji, ale zapewniał im autonomię w ramach swojego imperium.

¹⁰ J. Frankowski, *Ezechiel – prorok bezlitosnej kary*, „Znak” 32 (1980), nr 310, s. 476–492; R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004.

¹¹ L. Stachowiak, *Daniel*, w: EK, t. III, s. 1003–1004.

¹² Tenże, *Deuteroizajasz (Iz 40–55)*, w: EK, t. VII, Lublin 1997, s. 594.

¹³ A. Kubik, *Cyrus*, w: EK, t. III, s. 699.

Wielu Żydów skorzystało z jego dekretu i wracało do Jerozolimy. Powrotem z niewoli kierowali trzej znani z imienia przywódcy: Zorobabel¹⁴, Nehemiasz¹⁵ i Ezdrasz¹⁶. Z ich też inicjatywy podjęto odbudowę Jerozolimy i świątyni. Zarówno oni, jak też prorocy Aggeusz i Zachariasz przekonywali rodaków, iż odbudowa świątyni sprawi, że Jahwe stanie się znowu ich najlepszym Panem (Ag 1, 1–11; Za 1, 7–17; 2, 6–13). Budowla została ukończona w roku 515 przed Chr. i uroczystie poświęcona: „Izraelici: kapłani, lewici i reszta wysiedleńców radośnie obchodzili poświęcenie tego domu Bożego (...). I do służby Bożej w Jerozolimie ustanowili kapłanów według ich oddziałów, a lewitów według ich ugrupowań zgodnie z przepisem Księgi Mojżeszowej” (Ezd 6, 16.18). Tak zapoczątkowany okres względnej autonomii trwał do roku 333 przed Chr., gdy wraz z podbojem Palestyny przez Aleksandra Wielkiego zaczął się okres grecki.

Niewola babilońska zakończyła się, ale pamięć o niej jako o wielkim nieszczęściu narodowym stale trwała i była pielęgnowana w wielu tekstach biblijnych, szczególnie w psalmach. Oto tylko jeden przykład, Psalm 137:

Nad rzekami Babilonu
tam myśmy siedzieli i płakali,
kiedy wspominaliśmy Syjon (w. 1).

Wygnańców dręczyła nieustannie tęsknota za ojczyzną i miastem świętym:

Jeruzalem, jeśli zapomnę o tobie,
niech uschnie moja prawica!
Niech język mi przyschnie do podniebienia,
jeśli nie będę pamiętał o tobie,
jeśli nie postawię Jeruzalem
ponad największą moją radość (w. 6).

Można przyjąć, że przetrwanie w niewoli babilońskiej izraelskiej świadomości narodowej w decydującym stopniu wynikało z monoteistycznej religijności Izraelitów. Wynikająca z tego wiara, że jedyny Bóg jest absolutnym Panem dziejów, powodowała, że niewolę traktowali oni jako czas przejściowy, czas oczyszczenia.

¹⁴ A. Tronina, *Zorobabel*, w: EK, t. XX, Lublin 2014, s. 1481–1482.

¹⁵ M. Bocian, U. Kraut, L. Lenz, *Nehemiasz*, w: *Leksykon postaci biblijnych*, Kraków 1995, s. 292–293.

¹⁶ H. Langkammer, *Ezdrasz*, w: EK, t. IV, Lublin 1983, s. 1478.

2.3. Diaspora żydowska w Egipcie

W Egipcie Żydzi osiedlali się już w VI wieku przed Chr., ale proces ten wzmogło zdobycie Jerozolimy przez Nabuchodonozora w roku 586 przed Chr. oraz związana z tym niewola babilońska. Najbardziej masowy napływ Żydów do Egiptu rozpoczął się wraz z objęciem rządów w państwie faraonów przez Ptolemeusza I Sotera, który ściągał do Egiptu nowych osadników.

Żydowska migracja do Egiptu przybierała różne formy. Jest prawdopodobne, że niektórzy Izraelici trafili tam jako jeńcy wojenni, ale główny motyw migracji był ekonomiczny – poszukiwanie lepszych warunków do życia. Nie ma wiarygodnych źródeł potwierdzających, czym zajmowali się w Egipcie żydowscy osadnicy. Można przypuszczać, że wielu było zatrudnianych w rolnictwie jako siła robocza lub w różnego rodzaju rzemiosłach. Tak było przynajmniej na początku; z upływem lat otwierały się przed nimi różne możliwości pracy.

Charakterystyczne dla Żydów było to, że nie integrowali się z sąsiadami – preferowali życie we własnych skupiskach. Najlepszym przykładem jest Aleksandria, gdzie mieściła się główna siedziba żydowskiej diaspory. Założone w roku 332 przed Chr. przez Aleksandra Wielkiego miasto było w okresie greckim centralnym ośrodkiem handlowym i kulturowym w obszarze Morza Śródziemnego. Żydzi stanowili ok. 30–40% ogółu jego mieszkańców¹⁷.

Początkowo Izraelici pielęgnowali religijne tradycje swoich przodków, z czasem jednak zaczęli ulegać wpływowi kultury greckiej. W sprawach spornych korzystali z usług sądów egipskich, mimo iż w Aleksandrii mieli własny sąd religijny. Żydzi z wyższych sfer posyłali swoje dzieci do greckich szkół (*gymnasia*), pozwalali im też brać udział w zawodach sportowych, które odbywały się podczas pogańskich świąt religijnych. Języki ojczyste – hebrajski i aramejski – zostały z czasem zastąpione językiem greckim. Żydzi nie zapominali jednak o ojczyźnie swoich przodków, posyłając pieniądze na utrzymanie świątyni jerozolimskiej. „W Misznie znajduje się wzmianka, że Żydzi egipscy przekazywali w roku szabatowym datki na rzecz ubogich w Judei, składając tak zwaną dziesięcinę ubogich”¹⁸. Ale nie oznacza to, że istniała jakaś głębsza łączność między Aleksandrią a Jerozolimą: są świadectwa, że zaledwie kilku rabinów odwiedzało swoich rodaków w Aleksandrii oraz że tylko nieliczni Żydzi egipscy udawali się do Palestyny.

Sytuacja społeczna i polityczna diaspory w Egipcie była skomplikowana. Wielu uczonych uważa, że Żydzi w Aleksandrii nie mieli obywatelstwa (egipskiego), mieli jednak status społeczności równouprawnionej. Mimo to nie cie-

¹⁷ J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni...*, dz. cyt., s. 70.

¹⁸ Tamże, s. 72.

szyli się sympatią greckich mieszkańców. Wynikało to głównie z ich wpływu na politykę i ekonomię. Te wrogie im nastroje spowodowały, że Flakkus, rzymski zarządca Egiptu, pozbawił Żydów ich równych Grekom praw i stłoczył ich na bardzo małym obszarze Aleksandrii – było to pierwsze w historii getto żydowskie. Sytuacja uległa poprawie, gdy Flakkus popadł w niełaskę władz rzymskich i został odwołany, a w końcu stracony.

Broniąc się przed prześladowaniem, Żydzi wysłali delegację do Rzymu do cesarza Kaliguli, na której czele stanął Filon¹⁹. Celem jej było uzyskanie od cesarza zapewnienia, że zostaną im zagwarantowane tradycyjne prawa nadane im przez Ptolomeusza, a potwierdzone przez Juliusza Cezara i Augusta. Również przeciwnicy Żydów wysłali do Rzymu swoją delegację, której przewodniczył Apion, przedstawiciel elity rządzącej Aleksandrią. Przedstawił on cesarzowi niezwykle niekorzystny obraz aleksandryjskich Żydów; dowodził, że mają obce pochodzenie, odmawiają oddawania czci bogom, że nie są patriotami, bo nie oddają cesarzowi należnej czci, i wreszcie – że zostali kiedyś wygnani z Egiptu. Mimo to cesarz Klaudiusz wydał dekret potwierdzający prawa obywatelskie Żydów. Ale gdy w roku 66 po Chr. wybuchło w Palestynie żydowskie powstanie przeciw Rzymowi, w Egipcie nastąpiła druga eksplozja nienawiści do Izraelitów²⁰.

W życiu religijnym diaspory żydowskiej w Egipcie charakterystyczne było to, że obok odstępstw od wiary przodków istniało też zjawisko odwrotne – prozelityzm, to jest dążenie Żydów do pozyskania nowych wyznawców. Józef Flawiusz²¹ podkreślał otwartość Żydów na wszystkich, którzy chcą przyjąć judaizm; niektórzy pozostawali mu wierni, inni powracali do poprzedniego stylu życia. W ogólnej opinii na temat osiągnięć prozelityzmu żydowskiego Flawiusz stwierdził:

Także wśród szerokich mas od dawna już przejawilo się gorące pragnienie przyjęcia naszych praktyk religijnych i nie można znaleźć jednego miasta greckiego czy barbarzyńskiego, ani jednego narodu, gdzie nie rozpowszechniły się nasz zwyczaj powstrzymywania się od pracy siódmego dnia i nie przestrzegano by postów, zapalania lamp i wielu innych naszych przepisów dotyczących spożywania pokarmów²².

¹⁹ L.H. Feldman, *Judaizm palestyński I diaspory w I wieku*, w: *Chrześcijaństwo a judaizm rabiniczny*, red. H. Shanks, tłum. W. Chrostowski, Warszawa 2013, s. 68.

²⁰ J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni...*, dz. cyt., s. 66; L.H. Feldman, *Judaizm palestyński I diaspory w I wieku*, dz. cyt., s. 66.

²¹ M. Hadas-Lebel, *Józef Flawiusz. Żyd rzymski*, tłum. J. Radożycki, Warszawa 1997.

²² Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1986, s. 91.

Wielu pisarzy greckich i łacińskich wspomina o gorliwości, z jaką Żydzi zdobywali nowych wyznawców; niektórzy potępiali ich za to. Rozprzestrzenianie się żydowskich obyczajów wśród Rzymian wywoływało często wrogie komentarze ze strony części elity intelektualnej, na co skarży się m.in. Seneka²³.

Jednym z największych osiągnięć diaspory żydowskiej w Aleksandrii była Septuaginta (LXX) – tłumaczenie Biblii hebrajskiej na język grecki pochodzące z ok. 270 roku przed Chr. Przekład został dokonany dla społeczności żydowskiej, ale na jego powstanie wpłynął egipski władca Ptolomeusz II Filadelf. Natomiast najznamienitszym przedstawicielem aleksandryjskich Żydów był wspomniany wyżej Filon²⁴, piszący po grecku filozof i teolog (ok. 30–13 przed Chr. – ok. 42–54 po Chr.), przedstawiciel alegorycznej interpretacji Biblii. Był głównym reprezentantem aleksandryjskiej szkoły egzegetycznej. Głosił, że świat jest wieczny i niezniszczalny – pogląd niemieszczący się w doktrynie judaizmu. Próbując dokonać syntezy wiary i rozumu, nawiązywał do Sokratesa i Platona. Dowód na istnienie Boga przytaczał za *Timajosem* Platona. Filon uważał jednak, że Bóg jest niepoznawalny, nienazwany i niewypowiedziany. Podkreślał istnienie Opatrzności Bożej, która może zawiesić działanie praw natury.

2.4. Diaspora żydowska w Rzymie

Pochodzenie i wczesne lata diaspory żydowskiej w Rzymie są nam prawie nieznanne. Jej początki sięgają okresu, kiedy cesarz Pompeusz po zdobyciu Jerozolimy w roku 63 przed Chr. przywiózł do Rzymu wielu jeńców żydowskich, których sprzedał jako niewolników. Wydaje się jednak, że jedynie powiększyli oni liczbę Żydów już znajdujących się w Rzymie. Potwierdza to wzmianka w *Dziejach Apostolskich* (6, 9) o istnieniu w mieście „synagogi libertynów”, czyli wyzwolenców. Byli to prawdopodobnie potomkowie Żydów wprowadzonych do niewoli przez Pompejusza w latach 63–61 przed Chr., którzy później uzyskali wolność. Istnienie synagogi i jej utrzymanie zakłada przebywanie w Rzymie znacznej grupy Żydów. Dowodzi tego szczególnie mowa Cyncerona z 59 roku przed Chr. w obronie niejakiego Flakkusa, rzymskiego zarządcy Egiptu, w której Cynceron określa religię Żydów jako barbarzyński zabobon. Ale niezależnie od tych oskarżeń życie religijne rzymskich Żydów toczyło się bez większych ograniczeń. W różnych dzielnicach miasta powstawały synagogi²⁵. Ich istnienie potwierdza także autor *Dziejów Apostolskich*, który infor-

²³ J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni...*, dz. cyt., s. 419.

²⁴ F. Drączkowski, W. Kolecki, *Filon z Aleksandrii*, w: EK, t. V, Lublin 1989, s. 236–239.

²⁵ G. Ricciotti, *Dzieje Izraela*, dz. cyt., s. 607.

muje o spotkaniu św. Pawła z Żydami w Rzymie: „Po trzech dniach poprosił do siebie na spotkanie z Żydami (...). Poprosiłem was, aby się z wami zobaczyć i rozmówić” (Dz 28, 17–20).

Poszczególne synagogi rzymskie miały własny zarząd; nie istniała jakaś władza centralna, której podlegałyby wszystkie. W kulcie synagogałnym używano najprawdopodobniej ówczesnego języka kultury – greki.

Z żydowskich elit intelektualnych ówczesnego Rzymu trzeba wymienić przede wszystkim Józefa Flawiusza (ok. 37–100)²⁶. Urodził się w Jerozolimie, brał udział w pierwszym powstaniu żydowskim przeciw Rzymianom, ale po klęsce został ułaskawiony przez rzymskiego dowódcę Wespazjana, który ofiarował mu mieszkanie w Rzymie, a także obywatelstwo rzymskie i pensję. Właśnie w Rzymie powstały cztery główne dzieła Flawiusza: *Wojna żydowska* (napisana po aramejsku, później przetłumaczona na grecki), *Dawne dzieje Izraela* (obejmuje okres od stworzenia świata do wybuchu powstania przeciw Rzymowi), *Autobiografia* oraz traktat *Przeciw Apionowi*, stanowiący obronę Żydów przed krytykami antysemitycznymi.

Sytuacja Żydów zmieniała się za panowania kolejnych rzymskich cesarzy. Całokształt historii tego okresu znajdzie czytelnik w cytowanych artykułach oraz w opracowaniach A. Krawczuka i J. Niemirskiej-Pliszczyńskiej²⁷; tutaj przedstawię tylko główne postaci oraz istotne momenty historyczne diaspory rzymskiej. Cesarze byli na ogół przychylnie ustosunkowani do Żydów. Juliusz Cezar (100–44 przed Chr.) pokonał Pompejusza w wojnie domowej i osadził Kleopatę VII na tronie egipskim. Żydów postrzegał jako przyjaciół Rzymu. August Oktawian (63 przed Chr. – 14 po Chr.), usynowiony testamentem Cezara i mianowany jego spadkobiercą, przyznawał Żydom dodatkowe przywileje. Wynikało to również stąd, że utrzymywał on dobre stosunki z Herodem Wielkim. Tyberiusz (14–37 po Chr.)²⁸ z kolei był nieprzychylny dla Żydów. Cztery tysiące wcielił do armii i wysłał na Sycylię, a wielu innych wypędził z miasta. Powodem prześladowań mogła być żydowska agitacja religijna; wiadomo, że sporo Rzymian przyjmowało żydowskie obyczaje. Wygnanie nie trwało jednak długo, bo wielu Żydów wkrótce wróciło do Rzymu.

Klaudiusz²⁹ obwołany został cesarzem po śmierci Kaliguli. Jego rządy trwały od roku 41 do 54 po Chr. Początkowo sprzyjał Żydom, jednak później,

²⁶ M. Starowieyski, *Józef Flawiusz*, w: EK, t. VIII, Lublin 2000, s. 168–169.

²⁷ A. Krawczuk, *Poczet cesarzy rzymskich*, Warszawa 1986; J. Niemirska-Pliszczyńska, *Żywot cesarzy rzymskich*, t. I–II, Warszawa 1954, Wrocław 2004.

²⁸ L. Trzcionkowski, *Tyberiusz*, w: EK, t. XIX, Lublin 2013, s. 1194.

²⁹ R. Sawa, *Klaudiusz*, w: EK, t. IX, Lublin 2002, s. 78.

w latach 49–50, zakazał im organizowania zgromadzeń religijnych. Według niektórych autorów (Swetoniusz) nakazał ich wypędzić z Rzymu.

Za panowania Nerona (zm. 68 po Chr.) nie było początkowo oficjalnej wrogości wobec gminy żydowskiej w Rzymie. Być może miał na to wpływ fakt, iż żona Nerona Poppea³⁰ z sympatią odnosiła się do religii żydowskiej. Z czasem jednak coraz częściej pojawiały się wrogie komentarze pod adresem Żydów, a także chrześcijan, ze strony części elit intelektualnych Rzymu, a w końcu nastąpiły krwawe prześladowania obu grup podjęte przez Nerona. Prześladowania były częścią jego bezwzględnej walki z oponentami i ewentualnymi rywalami politycznymi. Pożar Rzymu według niektórych autorów wybuchł z rozkazu samego cesarza. Dla odwrócenia od siebie podejrzeń obarczył winą powstałą w stolicy gminę chrześcijańską, co stało się pretekstem do krwawych represji. Historyk i pisarz rzymski Swetoniusz³¹ w dziele *Vita Neronis* (16, 2) pisze o chrześcijanach, że byli wyznawcami nowego, zbrodniczego zabobonu oraz że myłono ich ówczasie z Żydami, których jako wrogów państwa rzymskiego miał wygnąć z miasta cesarz Klaudiusz (25, 4). W tradycji Neron zapisał się jako okrutny tyran, zbrodniarz i prześladowca (szczególnie chrześcijan). Po jego śmierci posągi Nerona zostały usunięte z miejsc publicznych, za to stał się ulubionym negatywnym bohaterem wielu utworów literackich, w tym nowożytnych.

Sytuacja diaspory żydowskiej w Rzymie zmieni się wraz z wybuchem pierwszej wojny żydowskiej przeciwko Rzymowi.

Powstanie sprowokowało reakcję Rzymian. Wojskami rzymskimi dowodził cesarz Wespazjan i jego syn Tytus. Żołnierze splądrowali i spalili świątynię w Jerozolimie. Łatwo wyobrazić sobie uczucia Żydów w Rzymie, gdy oglądali triumfalny wjazd do miasta Wespazjana i Tytusa, którzy wśród zdobyczy prezentowali naczynia kultyczne ze zniszczonej świątyni. Łuk triumfalny noszący imię Tytusa przedstawiał sceny z triumfu Rzymian nad Żydami oraz ich stolicą³².

³⁰ Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Poznań 1967, XX 8, 11.

³¹ R. Sawa, *J. Swetoniusz*, w: EK, t. XVIII, Lublin 2013, s. 1252–1253.

³² J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni...*, dz. cyt., s. 392–393.

Bibliografia

- Bocian M., Kraut U., Lenz L., *Nehemiasz*, w: *Leksykon postaci biblijnych*, Kraków 1995, s. 292–293.
- Chrostowski W., *Asyryjska diaspora Izraelitów – wyzwania i perspektywy badawcze*, w: W. Chrostowski, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Warszawa 2003.
- Chrostowski W., *Przymusowe przesiedlenia ludności mezopotamskiej do Palestyny w kontekście polityki deportacyjnej Asyrii*, w: W. Chrostowski, *Przybliżyło się Królestwo Boże*, Warszawa 2008.
- Cieciela J., *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr. – 70 r. po Chr.*, Kraków 2011.
- Drączkowski F., Kolecki W., *Filon z Aleksandrii*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, s. 236–239.
- Feldman L.H., *Judaizm palestyński I diaspory w I wieku*, w: *Chrześcijaństwo a judaizm rabiniczny*, red. H. Shanks, tłum. W. Chrostowski, Warszawa 2013.
- Filipiak M., *Asyria*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, s. 1018–1019.
- Frankowski J., *Ezechiel – prorok bezlitosnej kary*, „Znak” 32 (1980), nr 310, s. 476–492.
- Hadas-Lebel M., *Józef Flawiusz. Żyd rzymski*, tłum. J. Radożycki, Warszawa 1997.
- Jelonek T., *Niewola babilońska*, „Polonia Sacra” 4 (2000), nr 7, s. 135–164.
- Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Poznań 1967.
- Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1986.
- Krawczuk A., *Poczet cesarzy rzymskich*, Warszawa 1986.
- Krawczyk R., *Asyryjska diaspora Izraelitów*, w: *Człowiek i kosmos*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, Drohiczyn 2009.
- Krawczyk R., *Historia starożytnego Izraela. Wybrane zagadnienia*, Siedlce 2008.
- Krawczyk R., *Niewola babilońska. Tożsamość narodowa i religijna Izraelitów w niewoli babilońskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 76 (2007), nr 11, s. 436–443.
- Kubik A., *Cyrus*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 699.
- Langkammer H., *Diaspora*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 1294.
- Langkammer H., *Ezdrasz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin 1983, s. 1478.
- Niemirska-Pliszczyńska J., *Żywot cesarzy rzymskich*, t. I–II, Warszawa 1954, Wrocław 2004.
- Ricciotti G., *Dzieje Izraela*, tłum. Cz. Jakubiec, Warszawa 1956.
- Roux G., *Mezopotamia*, tłum. B. Kowalska, J. Kozłowska, Warszawa 1998.
- Rumianek R., *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004.
- Sawa R., *J. Swetoniusz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Lublin 2013, s. 1252–1253.
- Sawa R., *Klaudiusz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, s. 78.
- Stachowiak L., *Daniel*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 1003–1004.
- Stachowiak L., *Deuteroizajasz (Iz 40–55)*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VII, Lublin 1997, s. 594.
- Starowieyski M., *Józef Flawiusz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin 2000, s. 168–169.
- Tronina A., *Zorobabel*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XX, Lublin 2014, s. 1481–1482.
- Trzcionkowski L., *Tyberiusz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2013, s. 1194.
- Warzecha J., *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005.

Streszczenie
Diaspory żydowskie w dziejach starożytnego Izraela
(721 rok przed Chr. – 70 rok po Chr.)

Autor przedstawia dzieje diaspory żydowskiej w okresie od 721 roku przed Chr. do 70 roku po Chr. Istniały diaspory przymusowe i dobrowolne. Omówiono następujące diaspory z tego okresu: asyryjską, babilońską, egipską i rzymską.

Summary
Jewish diasporas in the history of ancient Israel, 721 BC – 70 AD

In this paper, the author presents the history of the Jewish diaspora in the period of 721 BC to 70 AD. There were both voluntary and involuntary diasporas. The author mentions the following diasporas from that period of time: the Assyrian, Babylonian, Egyptian and Roman diasporas.